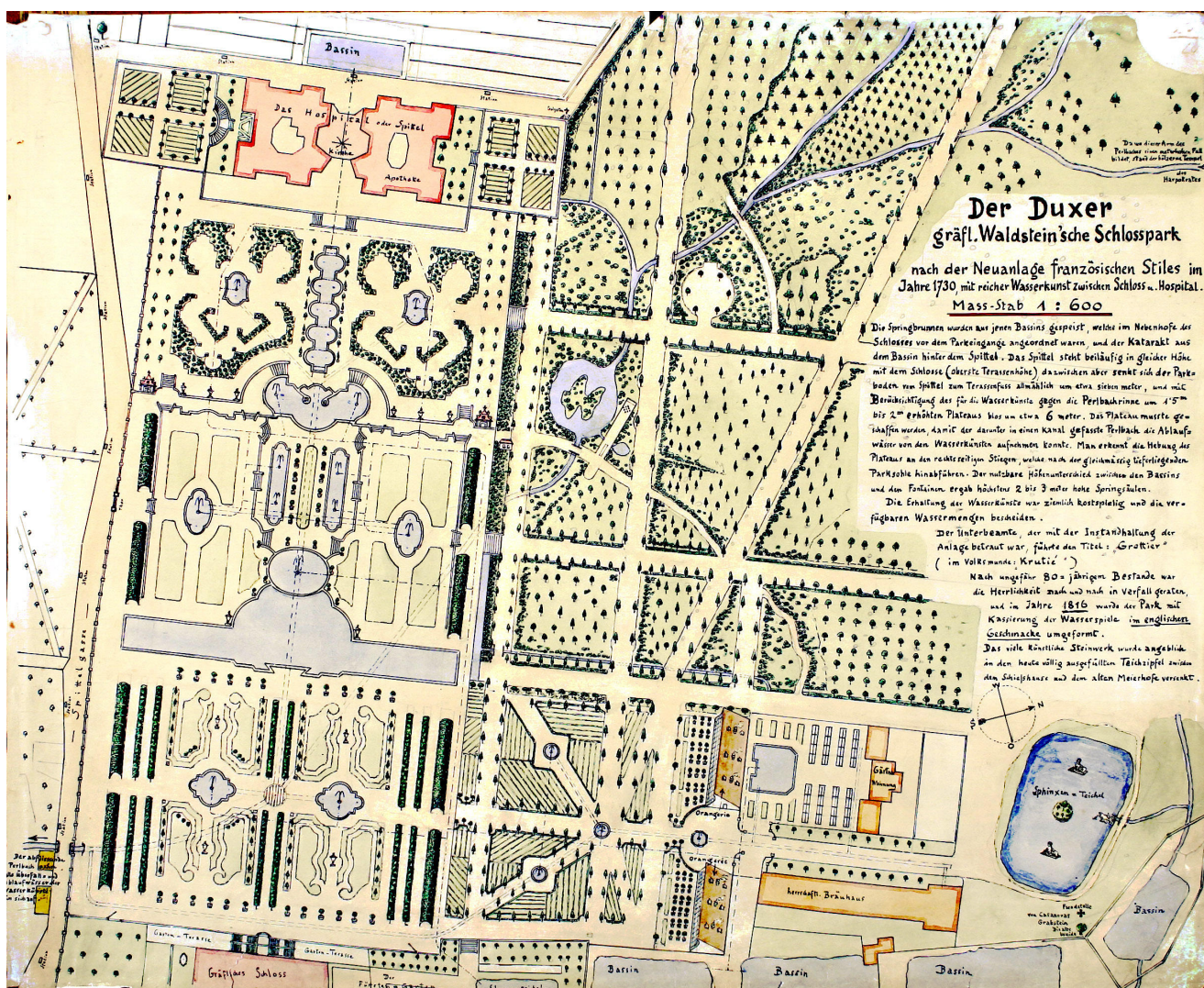

VE VĚCI „HOSPITAL, DUCHCOV, DŮVĚRNÉ“

MARIAN HOCHEL

Obr. 1. Plán duchcovské zámecké zahrady ve francouzském stylu z roku 1730, MMD, fond Bernhard Marr, sborníky S-XXVa, sine pag., foto: Ladislav Fajgl.

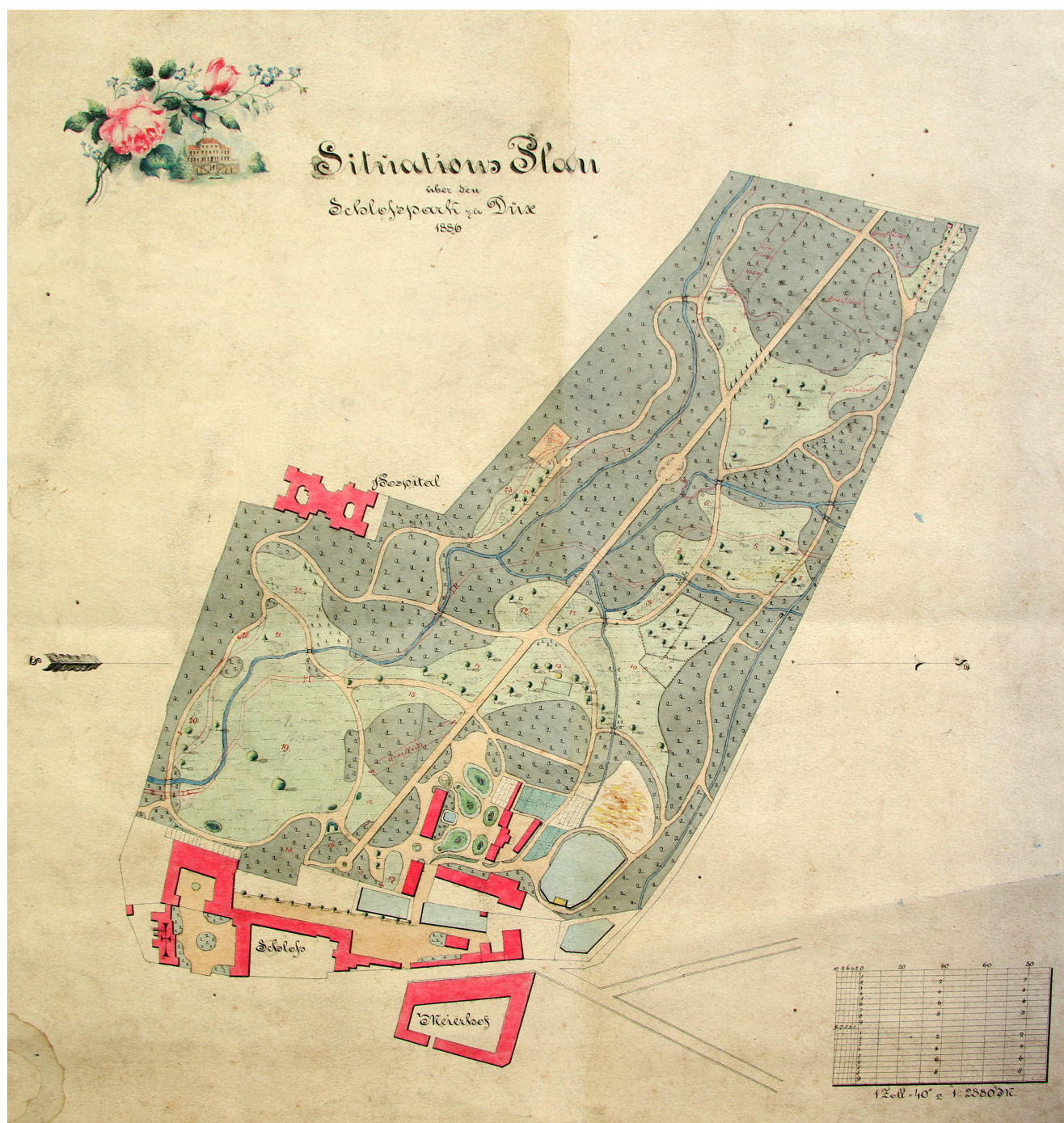
Vrchnostenský špitál v zámecké zahradě v Duchcově z první třetiny 18. století byl společným dílem špičkových barokních mistrů, kteří ve spojení s Valdštejnem vdechli celému zámeckému areálu ducha vrcholného francouzského baroka. Špitál s centrálním kostelem Nanebevzetí Panny Marie, vystavěný v letech 1716–1728 na osu západního průčelí hlavní zámecké budovy ve vzdálenosti 310 metrů, byl dalším mimořádně významným stavitelským činem Jana Josefa z Valdštejna (1684–1731), na jehož objednávky pracovali mimo jiné mistři českého barokního umění Václav Vavřinec Reiner (1689–1743), Ferdinand Maxmilián Brokoff (1688–1731) a Matyáš Bernard Braun (1684–1738) se svou dílnou.¹ Architektonicky cenné budovy zámku a protilehlého

špitálu vkusně dotvářely areál rozsáhlé zahrady ve francouzském stylu, čím byl dosažen esteticky cenný a sofistikovaný celek v propojení přírodní scenérie s architekturou vysoké umělecko-historické hodnoty (obr. 1).² V prvních dvou desetiletích 19. století byla zámecká zahrada upravena v duchu dobové estetiky do podoby, která připomínala anglický romantický park.³ Byly zde rovněž vysazeny vzácné dřeviny, které doplňovaly areál vznikajícího arboreta. Ani takto důmyslně projektovaný zámecký areál však

² Tuto podobu duchcovské zámecké zahrady z roku 1730 zachycuje plán deponovaný v Muzeu města Duchcova, fond Bernhard Marr, sborníky S-XXVa, sine pag.

³ K problematice anglických romantických parků viz: Zdeněk DOKOUPIL a kolektiv, *Historické zahrady v Čechách a na Moravě*, Praha 1957; Jaroslav PETRŮ, *Fenomén krajinařského parku ve vývoji umění*, in: Marie MŽYKOVÁ (ed.), *Kamenná kniha. Sborník k historickému romantismu – novogotice*, Sychrov 1997, s. 137–147; Jiří KUTHAN – Ivan MUCHKA, *Aristokratická sídla období klasicismu*, Praha 1999.

¹ K tomuto tématu viz: Emanuel POCHE a kolektiv, *Umělecké památky Čech*, I, Praha 1977; Oldřich J. BLAŽÍČEK, *Umění baroku v Čechách*, Praha 1971; *Ferdinand Brokoff*, Praha 1986; Emanuel POCHE, *Matyáš Bernard Braun*, Praha 1986; Pavel PREISS, *Václav Vavřinec Reiner*, Praha 1971.

Obr. 2. Situační plán zámeckého parku v Duchcově z roku 1886, SOA, Velkostatek Duchcov – Horní Litvínov, inv.č. 1152, foto Kateřina Neumannová.

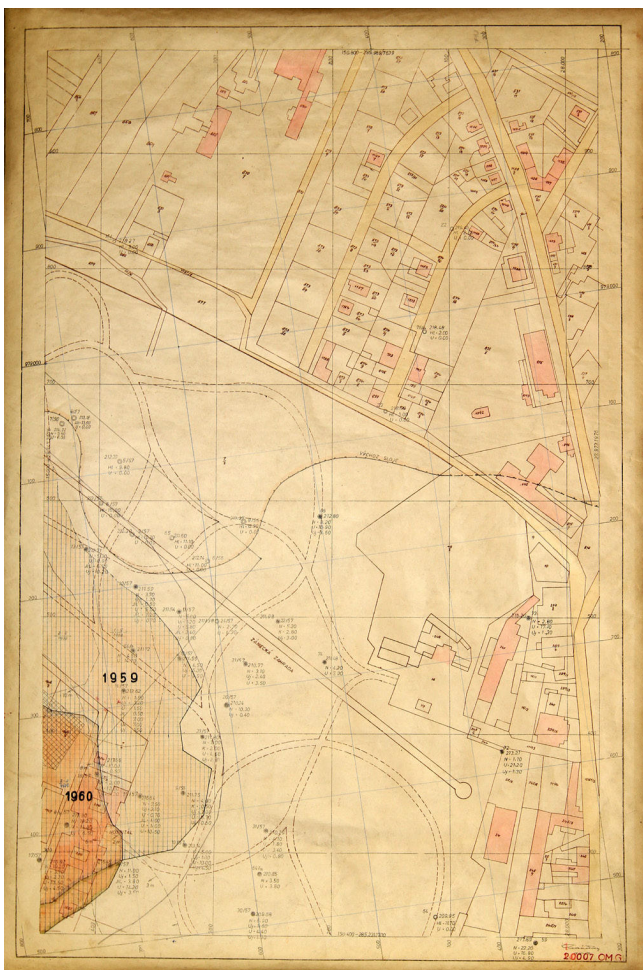
neunikl zubu času a park v této podobě vydržel necelých 150 let (obr. 2). V 50. letech minulého století přišel požadavek jeho likvidace z důvodu zamýšlené povrchové těžby uhlí. Protesty proti tomuto necitlivému zásahu do zámeckého areálu však nedokázaly zvrátit nešťastné vládní rozhodnutí, a tak se přistoupilo k destrukci špitálu a části zámecké zahrady (obr. 3).⁴

Cílem této studie není podrobná dokumentace zrušené budovy špitálu, která si zaslouží samostatný prostor, ale vymezení významu této umělecko-historicky cenné památky, jež musela zbytečně ustoupit záměrům těžební společnosti podporované

⁴ Těžební aktivity v zámecké zahradě v Duchcově z let 1959–1960 mapuje plán dolu Pokrok z fondu SD, 20007 OMG.

sociálními a ekonomickými zájmy vládního režimu komunistického Československa v 50. letech minulého století. Různé přístupy ve vnímání této památky demonstrují formování obrazu duchcovského špitálu v kolektivní paměti a jsou důkazem závažnosti jeho likvidace v návaznosti na symboliku dekonstrukce tradic a kulturně-historických hodnot v regionu v důsledku necitlivých krajinných zásahů, realizovaných v souladu s povrchovou těžbou uhlí.

V rámci analýzy dochovaných historických pramenů nás bude zajímat časová perioda vymezená léty existence budovy špitálu 1716/1728–1958, jež je pro posouzení jeho významu klíčová. Výchozí pramenou základnou bude pro nás především ko-

Obr. 3. Plán dolu Pokrok v zámecké zahradě v Duchcově, těžební činnost v letech 1959–1960, fond SD, 20007 OMG, foto Kateřina Neumannová.

respondence úřední provenience, jež je archivována ve Státním oblastním archivu v Praze (SOA) a v odborné spisovně Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Ústí nad Labem (NPÚ ÚOP ÚL). Další nezbytné historické dokumenty, které tvoří pilíř studia daného tématu, jsou zastoupené zejména fotografickou, mapovou a plánovou dokumentací z fondu Muzea města Duchcova (MMD) a archivu Severočeských dolů a. s. – Dolů Bílina (SD).

VALDŠTEJNSKÝ ŠPITÁL V DUCHCOVĚ: KONSTRUKCE, VÝZNAM, BALANCE

Než se budeme věnovat významové analýze v otázkách provozu, plánované obnovy a finální demolice vrchnostenského špitálu v Duchcově, připomeňme si stručně funkci této umělecko-historicky cenné památky ve světle jejího dějinného vývoje. Dnes není spolehlivě potvrzeno autorství barokní špitální budovy, jež je přisuzováno Františkovi Maxmiliánu Kaňkovi (1674–1766), dříve Octaviu Broggiu (1670–1742).⁵ Jednalo se o dvoukřídlou budovu, jejíž střed tvořil špitální kostel ve tvaru elipsy se třemi menšími postranními kaplemi a sakristií. Tyto dispozice včetně funkce obytných prostor v jednopatrových bočních křídlech lze

⁵ KOLEKTIV, *Duchcov 1240–1990. Sborník k dějinám města. Monografické studie Krajského muzea v Teplicích*, sv. 29, Teplice 1990, s. 108.

snadno rekonstruovat dle plánu z roku 1844, dochovaného ve Státním oblastním archivu v Praze (obr. 4).⁶ Pro Valdštejny bylo založení špitální nadace v roce 1727 a stavba duchcovského špitálu příležitostí pro reprezentaci jejich vlastní dobročinnosti, a tak věnovali značné finanční prostředky na stavební práce, jejichž výsledkem mělo být vysoce cenné umělecké dílo.⁷ Centrální kostel zasvěcený Nanebevzetí Panny Marie působil střídavým dojmem a součástí výzdoby jeho interiéru byly dva oltářní obrazy, z nichž se dochovala pouze rozměrná oválná olejomalba Svatá rodina od Václava Vavřince Reinerera,⁸ pět polychromovaných dřevěných plastik na konzolách – busty svatých,⁹ umístěné původně po obvodových zdech, dále kovová oválná mříž ze špitálního okna s florálním dekorem a hraběcím monogramem W,¹⁰ dvě hlavice pilastrů coby součást štukové výzdoby¹¹ a čtyři kamenné plastiky putti z dílny Matyáše Bernarda Brauna, dochované nyní v torzech a umístěné původně podél vikýřů na horní atice u kupole špitálního kostela.¹² Nejrozměrnější a bezpochyby i nejzácennější částí výzdoby hraběcího špitálu v Duchcově byla nástropní freska s tématem Nanebevzetí Panny Marie, přijímané v nebesích Nejsvětější Trojice, kterou Václav Vavřinec Reiner vytvořil v roce 1728 na objednávku Jana Josefa z Valdštejna na klenbě špitálního kostela o celkové rozloze přes 200 m² (obr. 5). Rozsáhlý prostor kostela dosahoval výšky přes 17 metrů, délky 14,5 metru a šířky 12 metrů.¹³ V Národní galerii v Praze se dochovala Reinerova návrhová kresba k duchcovské špitální fresce s motivem Nejsvětější Trojice.¹⁴ Reiner na kupoli špitálního kostela rozvinul schematickou trojúhelníkovou kompozici s Assumptou, nesenou na hustém mraku andělů.¹⁵ Podle Pavla Preisse „to bylo dominantní jádro kompozice, vířivě stoupající postupným vylehčováním k světelnému jícnu na vrcholu“.¹⁶ Její základnu tvořila vrstevnatá římsa, přes níž splývaly oblačné pásy, čněly nohy andělů a zašlehávaly cípy jejich rouch. Spodní pás členil a dělil čtyři oválná okna, určující směr dopadu světla a tím do jisté míry také barevnou a světelnou režii

⁶ SOA, Ústřední správa valdštejnských panství, inv. č. 36658, plán valdštejnského špitálu Duchcov, měř. 1:50, 37 x 54, světlotisk, r. 1844 (další ručně dopsané datace z let 1887 a 1927).

⁷ SOA, Rodinný archiv Valdštejnů, inv. č. 3118, sig. I-15/10, Nadace o založení špitálu v Duchcově, z roku 1727.

⁸ NPÚ ú. o. p. v Ústí nad Labem, inv. č. DH 74; obraz je deponován na Státním zámku Duchcov a v publikacích je často uváděn pod názvem „Svatá rodina na cestě do Egypta“ nebo „Svatá rodina na cestě do chrámu“.

⁹ Sv. Ludmila, tamtéž, inv. č. DH 9852; sv. Vít, tamtéž, inv. č. DH 815; sv. Prokop, tamtéž, inv. č. DH 1113; neznámý světec, tamtéž, inv. č. DH 814; neznámý světec, tamtéž, inv. č. DH 816.

¹⁰ TAMTÉŽ, inv. č. DU 2173.

¹¹ TAMTÉŽ, bez inv. č.

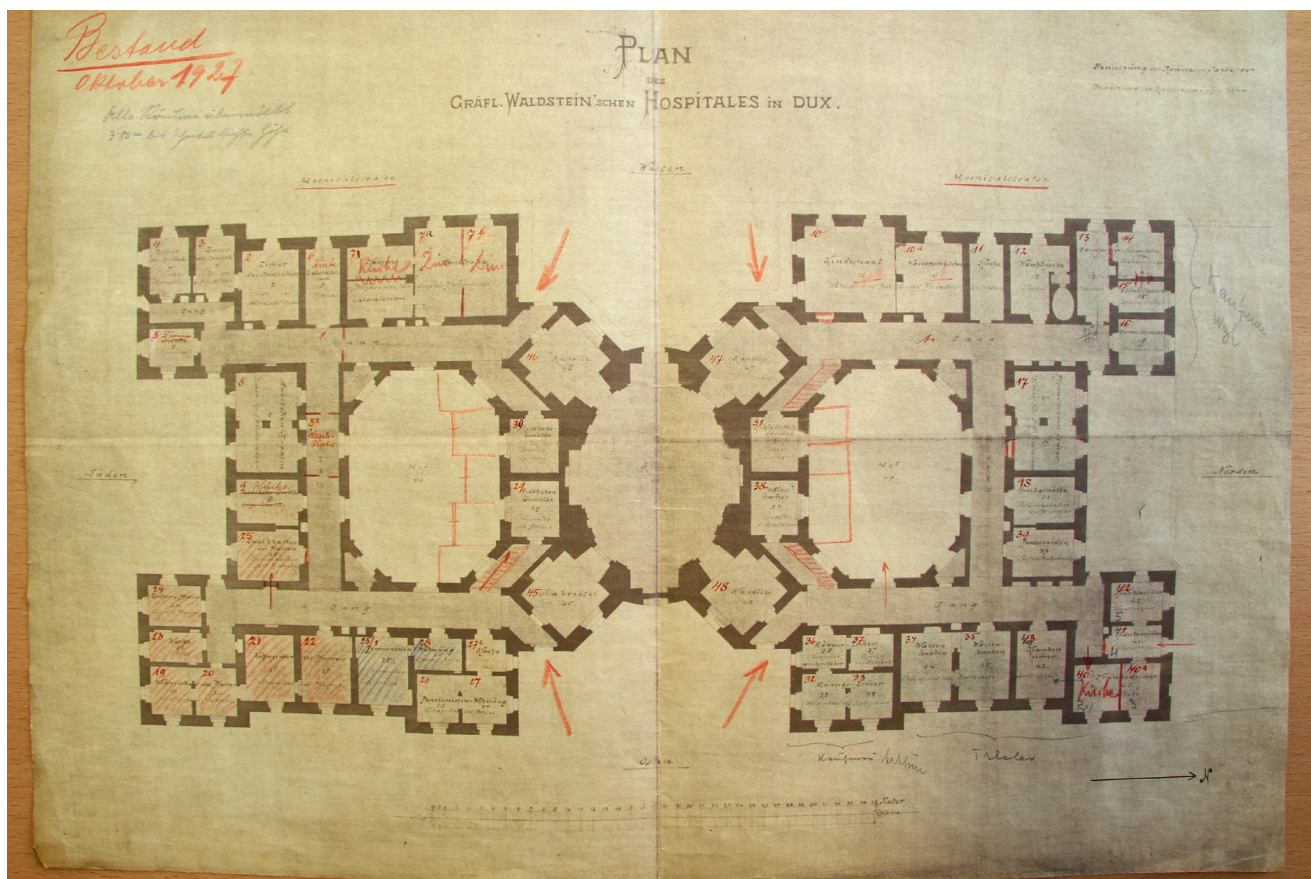
¹² TAMTÉŽ, bez inv. č.

¹³ Jiří BLAŽEJ, *Zpráva o snímání nástěnné malby Václava Vavřince Reinerera z kupole špitální kaple v Duchcově*, in: Pavilón pro Reinerovu fresku v Duchcově, Ústí nad Labem 1982, sine pag.

¹⁴ Národní galerie v Praze, inv. č. K 4512.

¹⁵ Nástropní freska V. V. Reinerera ze špitálního kostela je součástí fondu NPÚ ú. o. p. v Ústí nad Labem (bez inv. č.). V letech 1973–1976 byl pro ni vystavěn železobetonový pavilón dle projektu prof. Jana Sokola v zámeckém parku.

¹⁶ Pavel PREISS, *Freska Václava Vavřince Reinerera ze špitálního kostela v Duchcově*, in: Pavilón pro Reinerovu fresku v Duchcově, sine pag.

Obr. 4. Plán valdštejnského špitálu v Duchcově, měř. 1:50, 37 x 54, světlotisk, r. 1844 (další ručně dopsané údaje z let 1887 a 1927), SOA, Ústřední správa valdštejnských panství, inv.č. 36658, foto Kateřina Neumannová.

malby; lemovaly je iluzivní masivní bělostné rámce s mocnými, široce rozvinutými křídelnými volutami.¹⁷

Sochařskou výzdobu v interiéru špitálního kostela doplňoval oltář sv. Kříže od Ferdinanda Maxmiliána Brokoffa. Jeho kompozici tvořil Ukřížovaný Kristus a dvojice truchlící pod křížem – plačící Panna Marie a nařikající Jan, štukem potažené pískovcové sochy, na nichž umělec pracoval podle své vlastní výpovědi od dubna do července 1725.¹⁸

Vnější plastickou výzdobu špitálního kostela dotvářela čtveřice ženských postav personifikovaných Ctností – Trpělivost, Lásky, Víra a Naděje, jež se tyčily na atice špitální budovy (obr. 6).¹⁹ Podle Pavla Preisse se na nich osobně podílel Matyáš Bernard Braun i vzhledem k tomu, že jsou v podstatě shodné s oněmi, které se svými pomocníky vytesal pro špitální terasu v Kuksu: „Jejich objemová jistota i citlivost pojednání povrchu naznačuje, že se na nich svým dlátem účastnil aspoň konečnými zása-

hy“.²⁰ Braunova díla s největší pravděpodobností vytvořila i mohutné valdštejnské erby nad oběma vchody do špitálního kostela se jménem stavitele Jana Josefa Valdštejna a letopočtem 1731.

Z uvedených skutečností vyplývá, že budova špitálu byla umělecky významným celkem, který měl dle záměrů jeho tvůrců plnit funkci ideové a architektonické protiváhy zámku (obr. 7). To-liko estetická funkce špitální budovy. Jaká však byla její funkce praktická a z jakých důvodů se rozhodla duchcovská vrchnost vystavět špitál na svém panství? Zakládající listina ze 17. ledna 1716, signovaná Janem Josefem z Valdštejna, dokládá systém duchcovské nadace a patronátního práva. Tak jako byly špitály odpradávná nezbytnou součástí života lidí, byly jejich pomocníkem, útlukem nebo útočištěm, funkcí duchcovského špitálu bylo pečovat o sirotky a zestárlé či zchudlé osoby ve smyslu křesťanské pomoci bližním. Jak upozornila Jana Smíšková, celkový počet špitálů v Čechách v 18. století dosahoval počtu tři sta, z toho 30 se nacházelo na Litoměřicku, což vypovídá o nepostradatelnosti této instituce.²¹

Duchcovský špitál se jako instituce zaměřoval na nejslabší sociální skupiny na valdštejnském panství, byl nadějí pro ty, kteří zůstali v dětském věku sami nebo na stará kolena opuštěni, zchudli a nebyli již schopni se sami o sebe postarat. Špitál byl

¹⁷ TAMTÉŽ. Pavel Preiss se věnoval fresce Nanebevzetí Panny Marie a podílu Václava Vavřínce Reinerera na výzdobě duchcovského špitálního kostela i v dalších pracích, např.: Václav Vavřínc Reiner, Praha 1971, s. 51; Pavel R. POKORNÝ – Pavel PREISS, Václav Vavřínc Reiner. Obrazy a fresky, Praha 1992, s. 28–30. K tvorbě Václava Vavřínce Reinerera viz též: Jaroslav KAMPER, Václ. V. Reiner, Praha 1907.

¹⁸ TAMTÉŽ. Brokoffovy plastiky Panny Marie a sv. Jana jsou součástí fondu NPÚ ú. o. p. v Ústí nad Labem a jsou deponované na zámku v Duchcově (bez inv. č.), socha Ukřížovaného Krista se však v Duchcově nedochovala.

¹⁹ V současnosti jsou tyto plastiky ve fondu NPÚ ú. o. p. v Ústí nad Labem, deponované na Státním zámku Duchcov (bez inv. č.) a instalované v Pavilonu pro Reinerovu fresku.

²⁰ Pavel PREISS, Freska Václava Vavřínce Reinerera ze špitálního kostela v Duchcově, in: Pavilon pro Reinerovu fresku v Duchcově, sine pag.

²¹ Jana SMÍŠKOVÁ, O špitálech osmnáctého století na Litoměřicku, in: Muzejní a vlastivědná práce. Časopis společnosti přátel starožitností 1/2000, s. 75–89.

Obr. 5. Freska V. V. Reinera s tématem Nanebevzetí Panny Marie na kupoli špitálního kostela, NPÚ ú. o. p. v Ústí nad Labem, odborná spisovna, restaurátorská zpráva č. 494/R.

pro ně startem do života či poslední možností, jak ještě vcelku důstojně dožít svůj život. Zajišťoval jim ubytování, stravu, oděv, pečovatelskou i zdravotní péči.²² Soužití ve špitálu bylo založeno na vzájemné pomoci, a tak schopnější špitálníci pomáhali v mnoha ohledech méně schopným spolubydlícím. Každodenní život špitálních provázely určité povinnosti. Částečně se podíleli na chodu špitálu a byli rovněž nuceni dodržovat špitální řád, který měli předepsán přímo od svého zakladatele. Byl to jakýsi denní režim závazný pro všechny a do jisté míry omezující jejich svobodný pohyb a svobodné rozhodování.²³ Počet osob přijímaných do špitálu byl rovněž stanoven nadací. V postranních křídlech špitální budovy v Duchcově se původně nacházely místnosti pro 36 chovanců, z toho 12 starců, 12 stařen, 12 sirotků, z toho 6 chlapců

²² Provozní účty, inventární soupisy, domovní řády, správní regule, jmenné seznamy špitálních a špitálního personálu jsou součástí archivního fondu SOA, Velkostatek Duchcov – Horní Litvínov, kart. 416–429; dokumentace související s provozem špitální lékárny v kart. 430–446. Patronátní záležitosti související s provozem špitálu a lékárny z let 1896–1924, inv. č. 1188, 1189, 1244. Další inventární soupisy špitálu ze jména z 19. století v inv. č. 856–868 (např. inv. č. 861, Inventář špitálu z roku 1857, kniha, s. 308–328).

²³ J. SMÍŠKOVÁ, *O špitálech...*, s. 85.

a 6 dívek,²⁴ kromě toho zde byly zřízeny i byty pro beneficienta, felčara, lékárníka a další personál. Nadace sirotkům zajišťovala drobné vzdělání, přičemž pobyt ve špitále byl limitován věkem. Neměly zde být přijímány děti mladší sedmi let a jejich pobyt se omezoval dovršeným dvanáctým rokem u děvčete, jež mělo být poté dáno do panské služby, a čtrnáctým rokem u chlapce, jehož cesta se ubírala buď do učení, či rovněž do panské služby. Ve špitále směl zůstat pouze sirotek zdravotně postižený.²⁵ Na rozdíl od sirotků, jejichž pobyt byl ve špitále pouze přechodný, požívali ostatní špitálníci dobrodiní nadace až do svého skonání. Špitál se staral o jejich poslední potřeby, zajišťoval jim řádný pohřeb i zádušní mši.

Rozsah péče závisel na aktuálním finančním stavu nadace a na původní velkorysosti zakladatele. Valdštejnové v rámci duchcovského špitálu zřídili i lékárnu a špitální laboratorium,²⁶ z nadace byl dokonce placen i chirurg. Zdejší špitál měl mimo jiné

²⁴ Počet špitálních však později klesal, jak naznačuje jmenný seznam ze září 1918; SOA, Velkostatek Duchcov – Horní Litvínov, inv. č. 1189, Patronát – špitál roky, 1912–1924.

²⁵ J. SMÍŠKOVÁ, *O špitálech...*, s. 81.

²⁶ SOA, Rodinný archiv Valdštejnů, inv. č. 6127, Domácí valdštejská lékárna v Duchcově, kresba, rok 1892; SOA, Velkostatek Duchcov – Horní Litvínov, kart. 734, Plán špitálního laboratoria z roku 1912, 1 list.

Obr. 6. *Plastika M. B. Brauna „Věra“ na atice špitálu, r. 1955, MMD, Barokní památky v Duchcově (špitál a kaple sv. Barbory), S–XXXII, sign. 68.868, sine pag.*

léčit i drobná či vážnější poranění včetně nemocí poddaných a v tomto platil mezi dalšími špitálními institucemi na Litoměřicku za výjimku. Rozdíl mezi velkolepou šlechtickou nadací v Duchcově od jiných chudších provozů je patrný nejen v rozsáhlosti poskytované péče, což dokládají dochované počty sester a dalších pracovníků duchcovského špitálu, ale také umístění a vzhled špitální budovy (obr. 8).²⁷

Valdštejnové věřili, že investice do špitálu se jim vyplácí. Satisfakcí za finanční či naturální dar špitálu byla v duchu barokní mentality vidina spásy po smrti. Mezi hlavní povinnosti špitálníchků totiž patřily pravidelné modlitby za dobrodince a vzpomínání a uctívání jejich památky. Jak upozornila Jana Smíšková, špitálníci modlitbami spláceli dobrodiní, které jim jejich vrchnost prokazovala. Modlili se k Bohu, který je původcem všeho dobra, za rodinu zakladatele, skrze jehož drobný počín špitálníkům v bídě byla prokazována boží dobrota. Měli snažně vyzvat milost Všemohoucího a předně se modlit za věčný rozkvět křesťanství a katolické církve. Modlitby rovněž směřovali k zajištění blahobytu

²⁷ Jak dokázala Jana Smíšková, počet špitálníchků v Duchcově převyšoval počty dalších 29 špitálů na Litoměřicku, přičemž duchcovští špitálníci měli nárok na nový oděv častěji než ti v jiných špitálech. Nešetřilo se zde ani na stravě, na rozdíl od jiných špitálů duchcovští špitálníci dostávali tzv. deputát a některým nemocným chovancům byla dokonce připravována zvláštní strava a také pití, pokud to jejich zdravotní stav vyžadoval. V případě rozšíření se nemocí ve špitálu měl být navíc všem nemocným zvýšen příděl potravin, aby se snáze vyléčili. J. SMÍŠKOVÁ, *O špitálech...*, s. 82–84.

a požehnání domu jejich dobrodince, za blaho a plodnost země na jeho panství. Ve své modlitbě neměli opomenout ani prosbu za zachování trvalého míru.²⁸ Zakladatelova vůle vyžadovala rovněž zbožné motlitby k počtě Nejsvětější Trojice, Panny Marie a dalších patronů špitálu.²⁹

Při výběru osob do špitálu často sehrávala roli skutečnost, zda uchazeč byl schopen vést zbožný život, vykonávat motlitby a účastnit se mší v kostele. Život ve špitále byl tedy úzce spjat s duchovním životem, proto byly součástí špitální budovy i kaple či kostel (obr. 9).

Na základě těchto skutečností můžeme s jistotou konstatovat, že valdštejnský špitál v Duchcově měl z hlediska své funkce a estetických kvalit výjimečné postavení mezi institucemi obdobného zaměření. Byl projevem dobročinnosti a sociálního rozměru fundátorů a donátorů z rodu Valdštejnů na jejich duchcovském a hornolitivnovském panství, stejně jako byl dokladem jejich stavitelských a mecenášských ambicí, kterými chtěli vyrovnat, ne-li překonat velkolepé záměry a stavební aktivity hraběte Františka Antonína Šporka (1662–1738) v Kuksu.³⁰

Špitál sloužil svému původnímu účelu téměř dvě stě let. Po první světové válce, která v roce 1918 definitivně zpečetila osud rakousko-uherské monarchie, se změnila majetkoprávní vztahy v důsledku nově přijatých zákonů i dalších opatření. V prosinci roku 1918 bylo zákonem československého Národního shromáždění č. 61/1918 Sb. zrušeno šlechtictví, řády a tituly. O rok později byla přijata Zákonem č. 215/1919 první pozemková reforma, naplňovaná nejintenzivněji v letech 1923–1926, která upravovala vlastnictví velkých soukromých pozemků na základě záborového a náhradového zákona. V návaznosti na pozemkovou reformu byl pak v roce 1924 zrušen ve smyslu zákona československého Národního shromáždění č. 179/1924 Sb. fideikomis (rodové nedělitelné svěření) Valdštejnů v Duchcově a Litvínově, zřízený již v 60. letech 17. století. Tím končí i duchcovská špitální nadace Valdštejnů, jak to dokládá dokumentace uchovávaná v archivním fondu Velkostatek Duchcov – Horní Litvínov ve Státním oblastním archivu v Praze, vedená do roku 1925 a dokumentace špitální lékárny, vedená v letech 1726–1926.³¹ Další archivní dokumentace nasvědčuje, že vybrané prostory špitálu byly již od roku 1920 pronajímány a byly zde zřízeny byty.³² Duchcov coby valdštejn-

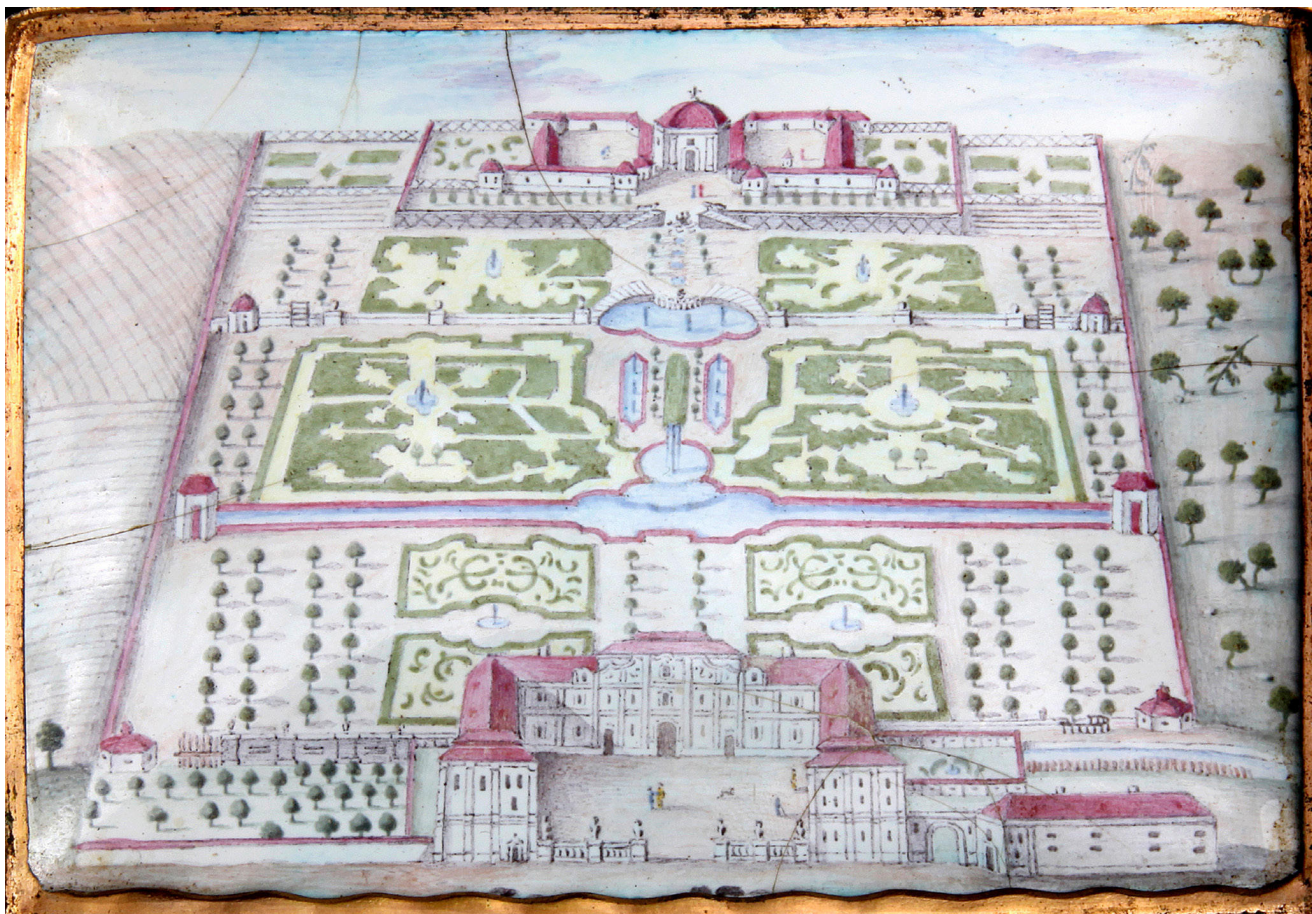
²⁸ TAMTĚŽ, s. 86.

²⁹ V nadační listině o založení špitálu v Duchcově jsou v souvislosti s modlitbami zmíněna jména těchto světců: sv. Josef, sv. Vojtěch, sv. Jiří, sv. Zikmund, sv. Norbert, sv. Vít, sv. Prokop, sv. Ludmila, sv. Kosma a Damián, sv. Václav, sv. Jan Nepomucký, sv. Radim (Gaudentius), sv. Pět bratří (Benedikt, Jan, Matouš, Izák a Kristin), sv. Benedikt, sv. Cyril a Metoděj a další. Z duchcovské nadační listiny se rovněž dozvídáme, že duchcovský špitál byl zasvěcen deseti patronům: sv. Josef, sv. Jan Křtitel, sv. Jan Evangelista, sv. Anna, sv. Barbora, sv. Antonín Paduánský, sv. Václav, sv. Radim (Gaudentius), sv. Vojtěch a sv. Jan Nepomucký.

³⁰ Výstavba rozsáhlého barokního komplexu v Kuksu probíhala v letech 1692–1724. Více k tomuto tématu viz: Pavel PREISS, *František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách, Praha – Litomyšl 2003.*

³¹ SOA, Velkostatek Duchcov – Horní Litvínov, inv. č. 1188, Patronátní záležitosti, špitál, lékárna, roky 1896–1924; inv. č. 1189, Patronát – špitál, roky 1912–1924.

³² Korespondence obyvatelů špitálu a agenda Valdštejnského ústředního fideitství panství v Doksech z 20.–30. let 20. století z fondu SOA, Velkostatek Duchcov – Horní Litvínov, inv. č. 1188, Patronátní záležitosti, špitál, lékárna, roky 1896–1924, sine pag.

Obr. 7. Tabatěrka zdobená miniaturní emailovou malbou s motivem duchcovského zámeckého areálu na měděném jádru z 3. čtvrtiny 18. století, fond NPÚ ú. o. p. v Ústí nad Labem, Státní zámek Duchcov, inv. č. DH 8229, foto: Marta Pavlíková.

ské panství zmizelo definitivně k roku 1931 za posledního majitele Adolfa hraběte z Valdštejna (v úředních spisech uváděn jako Adolf Waldstein) z mnichovohradištské linie rodu.³³ Duchcovský špitál vstupuje na počátku 30. let 20. století do posledních tří dekad své existence, z nichž poslední, neúplná, tvoří nejsmutnější kapitolu jeho pozoruhodné historie.

VIDINY SOCIALISMU – UHELNÝ PODVOD?

Jestliže jsou v roce 1667 zásluhou pražského arcibiskupa Jana Bedřicha z Valdštejna (1644–1694) spojené do jednoho rodového fideikomisu dva různorodé a i územně spolu nesouvisející, klínem oseckého panství oddělené celky duchcovského a litvínovského panství, hospodářsky se tato území pod jednou správou doplňují. Převážně polní hospodářství Duchcovska je na Litvínovsku vystřídáno lesními komplexy, které pokrývají svahy Krušných hor až po státní hranici. Koncem 18. a zejména od počátku 19. století začíná se na Duchcovsku i Litvínovsku rozmáhat dolování, které celé této oblasti dává ještě zvláštní ráz.³⁴ Publikace věnované dolování v Podkrušnohoří popisují postupující těžbu v průřezu dějin, nabízí vyčerpávající seznamy těžebních lokalit, stejně jako umožňují na základě bohaté obrazové doku-

mentace a důlních map přiblížit tepelný a energetický potenciál regionu.³⁵ Dobová svědectví již z přelomu 19.–20. století popisují znepokojující atmosféru na kdysi věhlasném území, na němž se rozmáhá průmysl a povrchová těžba uhlí: „Duchcov vzdálen je od Oseka pouze hodinu k jihu a cesta vede tam podle potoku Oseckého dále v struhu upraveného. Než tato hodina v této děsně zpusťované krajině více nás unaví nežli dlouhé putování v horách. Dojem kvetoucí někdy roviny jest co možná nejsmutnější. Všude učadlé komíny uhelen, všude hořící, doutnající, nesnesitelný puch vyvinující hlady mouro. Nekonečné uhelné vlaky na tratích drah všemi směry krajinu protínajících poučí nás o spoustách uhlí, zde těženého... Dusivý puch kalí nám radost z mocných stromových skupin zámeckého parku, k jehož západní straně zatím byli jsme se přiblížili a jež pouze ohrada před zpusťováním chrání. Brzy se octneme na úhledném náměstí Duchcovském, na jehož západní straně hraběcí Valdštejnský zámek a proti němu imposantní dvouvěžatý děkanský chrám, Zvěstování Panny Marie zasvěcený se rozkládá“.³⁶ V 50. letech 20. století je v zámeckém areálu dílo zkázy skutečně dokonáno.

³³ Státní archiv v Praze. Průvodce po archivních fondech, III. Praha 1972.

³⁴ Velkostatek Duchcov – Horní Litvínov a statek Záluží 1589–1941. Inventář, Státní archiv Litoměřice – II. oddělení – pracoviště Děčín IV, s. 1.

³⁵ Zdeněk ZÍCHA, *Důlní mapy a měřičské přístroje. Díl I-II*, Ústí nad Labem 2004; *Fotografie a pohlednice hnědouhelných hlubinných dolů Ústeckého kraje*, Ústí nad Labem 2005; *Back to the past : the history of technology and manpower in the mining is a legacy which cannot be forgotten*, Ústí nad Labem 2005; Zdeněk DVOŘÁK – Miroslav RADOŇ, *Geologie a mineralogie Duchcovska*, Teplice 2004.

³⁶ Friedrich BERNAU, *Čechy, X*. Praha 1896.

Obr. 8. Pohled na špitál z východní strany (směrem od zámku), MMD, fotografie, nedat., sine pag.

Funkce špitálu se po skončení éry Valdštejnů v Duchcově změnila. Okresní národní výbor (ONV) uvažoval o opravě špitální budovy, kterou obhospodařoval a jež byla chráněna památkovým zákonem. Získal za tímto účelem subvenci od Ministerstva školství, věd a umění, přičemž oprava objektu měla probíhat pod dohledem Státního památkového úřadu v Praze.³⁷ Renovace budovy špitálu byla započata již v dobách německé okupace a to především na špitálním kostele. Po okupaci byla provedena část úprav, oprava konstrukce krovu a zřízena nová elektroinstalace.³⁸ Od roku 1949 do poloviny roku 1951 byly prováděny rekonstrukční práce na levém (jižním) křídle špitálu v hodnotě asi 600 000 Kč a zároveň byl zde uskladněn materiál na úpravu pravého (severního) křídla (prejzy, železná okna, antické sklo) v hodnotě asi 400 000 Kč, celkem tedy náklady na obnovu špitální budovy dosahovaly sumy 1 milionu Kčs.³⁹ V budově špitálu bylo kromě toho několik obydlených bytů.⁴⁰ Část bytů, která byla opravena po okupaci, byla užívána revírní správou bytového hospodářství, střediskem Duchcov a po roce 1956 truhlářskou dílnou dolu Pokrok.⁴¹ Dne 26. listopadu 1951 předložil Kombinát severočeských hnědouhelných dolů, n. p. Most (SHD) žádost Krajskému národnímu výboru (KNV) v Ústí nad Labem návrh na vyhlášení stavebního obvodu pro provozní zařízení nového dolu „Pokrok“ v Duchcově, a zároveň ohlásil změnu ve využití pozemků. K pro-

jednání této žádosti bylo svoláno jednání dotčených orgánů, které se konalo dne 11. prosince 1951 v místnosti ONV v Duchcově za přítomnosti zástupců KNV, ONV, místních samospráv, Státního památkového úřadu (STPÚ) v Praze, Kombinátu severočeských hnědouhelných dolů (SHD) a dalších institucí ve věci určení stavebního obvodu a změny ve využití pozemků pro otevření a výstavbu nového dolu v katastrálních územích Duchcov-Hrdlovka a Liptice. Sedmistránkový zápis z jednání, vedený pod hlavičkou „Důvěrné“, jednoznačně deklaruje záměry a stanoviska zúčastněných stran. Dle vyjádření zástupců SHD „jsou kladeny u těžby stále větší požadavky a proto snaží se národní podnik s omezeným počtem pracujících tohoto úkolu se zhostiti. Jedním z nejpříznivějších míst pro okamžité zahájení provozu bez nákladných investic bylo nalezeno projednávané místo v Duchcově. Aby byla zvýšena těžba, SHD byly vypracovány projektové úkoly k výstavbě a rozšíření stávajících dolů a lomů a založení úplně nových lomů v různých částech území od Ústí n. L. až k Chomutovu. Celkem bylo vypracováno k tomuto účelu 24 projektových úkolů, z nichž velmi výhodný se jeví lom Pokrok. Území se nalézá mezi Duchcovem a Hrdlovkou po obou stranách bývalé silnice z Hrdlovky do Duchcova a bývalém dolovém poli dolu Kreuzerhöhung VII. (...) Prostor je na severu ohraničen výchozem sloje, který zasahuje ke křižovatce ulice Teplické a Osecké, výchoz sloje prochází zámeckou zahradou, ze které větší část leží na uhlí. (...) Otevření dolu na tomto místě skýtá brzkou a levnou těžbu uhlí a je to jediná možnost k splnění těžebnímu plánu. V první etapě do roku 1962 zasáhne porub 32 bytových jednotek, bývalou sklárnu Rindskopf (částečně v desolátním stavu), dvě třetiny zámeckého parku, památkově chráněný objekt hospitalu v zámecké zahradě, několik obytných domů v Hrdlovské ulici, státní silnici III. tř. Duchcov-Hrdlovka (...), část potoka Oseckého a jeho náhon přes zámecký park a potok pod Hrdlovku a místní cesty“.⁴²

³⁷ NPÚ ú. o. p. v Ústí nad Labem, odborná spisovna, Duchcov, Hospital 1950–1965, úřední korespondence, dat. 11. 9. 1950, 25. 9. 1950, 24. 9. 1951, sine pag.

³⁸ TAMTÉŽ, zápis, 20. 11. 1957, sine pag.

³⁹ MMD, Barokní památky v Duchcově (špitál a kaple sv. Barbory), S–XXXII, úřední korespondence ze spisu ONV v Duchcově, zn. 876–367/877–368, „Dům čp. 209 – Hospital“, sine pag.

⁴⁰ TAMTÉŽ, zápis, 11. 12. 1951, sine pag.

⁴¹ TAMTÉŽ, zápis, 20. 11. 1957, sine pag.

⁴² TAMTÉŽ, zápis, 11. 12. 1951, sine pag.

Obr. 9. Kostel Nanebevzetí Panny Marie v centrální části špitální budovy, pohled ze západní strany; MMD, fotografie, nedat., sine pag.

Zástupci MNV Duchcov vyjádřili v rámci svých připomínek k návrhu SHD své přesvědčení, že „tímto způsobem lze dosáti velkých kvant uhlí bez velkých nákladů, čímž může být našemu hospodářství ze širokého hlediska značně pomoheno“, a přestože otevření nového dolu v těsné blízkosti zastavěného území města nevitají, smiřují se s předloženým návrhem po splnění určitých podmínek.⁴³ Razantněji se však k návrhu SHD postavili zástupci ONV, kteří se snažili poukázat především na skutečnost, že „horní okraj lomu má sahati až asi 65 m k západnímu průčelí hlavní budovy duchcovského zámku. (...) Pokud jde o hospital, jde o památku historicko-umělecké ceny starou asi 360 let,⁴⁴ která je zajímavá svým členitým půdorysným řešením s centrálně umístěnou kaplí a tvrdí se, že jde o památku, která nemá obdoby v celé střední Evropě. Hospital tvoří se zámeckým parkem a zámkem jeden architektonicky i parkově řešený celek, na jehož jednom konci je dominantou zámek a druhý konec prospektu je ukončen hospitem, situovaným na vyvýšeném místě parku jako průhledová dominanta. V zámeckém parku jsou umístěny sochy Venuše, Fauna aj. a celý park je jednotně řešen alejemi a průhledy. (...) Vzhledem k této jedinečné památce

⁴³ TAMTÉŽ, s. 4.

⁴⁴ Jedná se zřejmě o narážku na první duchcovskou špitální nadaci z konce 16. století, jejímž zakladatelem byl Jiří Popel z Lobkovic (asi 1551–1607). Spolu se svou sestrou vybuřoval špitál při mariánském kostele, bývalém kostele sv. Kříže, za Mosteckou branou jako sociální zařízení pro ty, již sloužili přímo vrchnosti. KOLEKTIV, *Duchcov 1240–1990. Sborník k dějinám města*, s. 43.

(hospitalu) doporučuje se, aby bylo uvažováno o tom, zdali by bylo možno ponechat ochranný pilíř jak pro historicko-uměleckou památku, tak pro celou zámeckou zahradu.“⁴⁵ Podle zástupce STPÚ by byl provedením projektu SHD v naznačeném rozsahu a způsobu „téměř úplně zničen zámecký park v Duchcově, velmi cenný jak po stránce přírodní, tak architektonické a byl by odstraněn jediný souvislý široký porost stromový, který má nejen pro město, ale i pro okolí velký zdravotní a rekreační význam. (...) S hlediska ochrany umělecko-historických památek bude zničena nenahraditelná kulturní hodnota zrušením hospitalu, který je nedělitelnou složkou parku a zámku.“⁴⁶ Na základě usnesení členů jednání, zastupujících dotčené orgány, byla celá věc ponechána dalšímu projednávání a SHD byly pověřeny vypracováním podrobnější dokumentace a upřesněním projektu.

Dne 11. listopadu 1952 adresují SHD svou zprávu KNV, že „Hospital v zámeckém parku města Duchcova je postaven v prostoru nad uhelnou slojí, která má v těchto místech mocnost 21-3 m a je uložena pod 16-2 m mocným nadložím. SHD otevře v těchto místech již v r. 1953 nový lom, který do prostoru hospitalu dospěje s rubáním asi v r. 1959. V této době se započne v tomto prostoru se skrývkou nadloží, takže budova bude zrušena.“⁴⁷ KNV se po tomto

⁴⁵ NPÚ ú. o. p. v Ústí nad Labem, odborná spisovna, Duchcov, Hospital 1950–1965, zápis, 11. 12. 1951, sine pag.

⁴⁶ TAMTÉŽ.

⁴⁷ TAMTÉŽ, dopis, 11. 10. 1952, sine pag.

Obr. 10. Pohledy na zchátralé části špitální budovy, MMD, Barokní památky v Duchcově (špitál a kaple sv. Barbory), S–XXXII, fotografie, nedat., sine pag.

ohlášení obrátil s dotazem na Ministerstvo školství, věd a umění, zdali může zadat další opravné práce na památkově významném špitálu, který byl v té době značně zchátralý (obr. 10–11).⁴⁸ Ministerstvo dne 6. prosince 1952 s opravnými pracemi na špitálu vzhledem k jeho památkové hodnotě souhlasilo s odůvodněním, že tvoří se zámkem jeden historicky a památkově nedílný celek, a proto doporučuje, „aby všechny objekty byly udržovány v dobrém stavu. Zrušení památkové ochrany těchto objektů se vůbec nedá uvažovat“, přičemž otázka poddolování špitálu měla být ještě řešena na příslušných místech.⁴⁹ Na základě toho povolil KNV otevření nového lomu Pokrok za podmínky, že „rozsah činnosti I. etapy bude omezen tak, aby nebyl ohrožen objekt hospitalu v zámeckém parku, tj. I. etapa bude zastavena přibližně na území zakres-

leném v plánu pro porub roku 1958 a poté bude rubání obráceno na jižní část porobního pole směrem k bývalému lomu Friedlander. Tím bude s porubu I. etapy vypuštěna i podstatná část zámeckého parku“.⁵⁰ Pokud jde podle KNV o zámecký park, „je důvodem zachování podstatné části jednak jako nutnost zachování hospitalu a dále z důvodů zdravotních a hygienických, neboť po dobu trvání obydlené části města je nutno ponechat souvislou vegetační clonu na návětrné straně města“.⁵¹

OBNOVA VERSUS DEKONSTRUKCE

Na jaře 1953 se zdálo, že budova špitálu v Duchcově se dočká celkové obnovy a najde dokonce nové funkční využití, nehledě

⁴⁸ TAMTÉŽ, dopis, 13. 11. 1952, sine pag.

⁴⁹ TAMTÉŽ, dopis, 6. 12. 1952, sine pag.

⁵⁰ TAMTÉŽ, výměr, 17. 1. 1953, sine pag.

⁵¹ TAMTÉŽ.

Obr. 11. Pohledy na zchátralé části špitální budovy, MMD, Barokní památky v Duchcově (špitál a kaple sv. Barbory), S–XXXII, fotografie, nedat., sine pag.

na těžební aktivity v jejím bezprostředním okolí. Ministerstvo školství, věd a umění vydalo v březnu 1953 osvědčení o památkové údržbě na asanaci špitálu jako objektu II. kategorie, tj. konzervace a architektonické úpravy památky ve smyslu její záchrany a obnovy. Celkový stavební náklad, hrazený z úvěru ministerstva, neměl překročit částku 3 620 251 Kčs. Toto osvědčení platilo jen pro správní rok, v němž bylo vydáno a v mezích rozpočtových úvěrů.⁵² V návaznosti na to rada MNV v Duchcově žádala, aby jí byl objekt špitálu přidělen.⁵³ Podle jejího stanoviska má být špitál

„adaptován, aby v něm mohla umístiti svoje museum“. Rada se dále zavázala, že „opatří pro nájemníky náhradní byty a to v takovém pořadí, jak budou práce postupovati, aby práce nebyla zdržována“.⁵⁴ Stavební smlouva, která se týkala generální opravy špitálu, byla vystavena na částku 800 000 Kčs, jež měla být využita v příslušném roce na opravu krytiny a práce tesařské a klempířské s ohledem na to, že asanace špitálu byla prohlášena za památkovou údržbu.⁵⁵ Jak se však ukázalo, práce, které měl provádět Stavební

⁵² TAMTÉŽ, osvědčení, 10. 3. 1953 a 23. 3. 1953, sine pag.

⁵³ Rada města Duchcova souhlasila s návrhem umístění části svých muzejních sbírek do opravené budovy špitálu již na své schůzi dne 27. 12.

1948; viz MMD, Barokní památky v Duchcově (špitál a kaple sv. Barbory), S–XXXII, zápis MNV v Duchcově č. j. 368–I ze dne 8. 1. 1949, sine pag.

⁵⁴ NPÚ ú. o. p. v Ústí nad Labem, odborná spisovna, Duchcov, Hospital 1950–1965; žádost, 18. 3. 1953, sine pag.

⁵⁵ TAMTÉŽ, výnosy KNV, 17. 6. a 18. 6. 1953, sine pag.

Obr. 12. Pohled do interiéru špitálního kostela před demolicí, MMD, fotografie, nedat., sine pag.

komunální podnik ONV, byly během letních měsíců zdržovány. Dokazuje to dochovaná korespondence, kterou neformálně adresoval pracovník duchcovského muzea Adolf Merten dr. Otakaru Votočkovi z odboru kultury KNV. Ten se celou záležitostí pokoušel urgovat.⁵⁶ Dne 1. září 1953 se Merten mimo jiné zmínil Votočkovi, že „včera prý tu byla nějaká komise pánů od uhlí a ti prý zase říkali, že se Špitl zboří a že prý nám ho postaví znovu někde za nemocnicí“.⁵⁷ Mertenovo svědectví zcela zrcadlilo sebevědomý postoj pracovníka SHD, který nebral v potaz skutečnou hodnotu historického dědictví, ale naznačoval jednu z variant „německé“ cesty obnovy zničených památek v poválečné době. Tento záměr však nebyl v případě duchcovského špitálu nikdy naplněn. Dne 8. září oznámili SHD svým dopisem adresovaným KNV, že „jelikož jedná se o projekt založení nového lomu Pokrok, jež vypracovaly Báňské projekty Teplice, který zasáhne část zámecké zahrady a i hospitál, je vedeno jednání o dočasné zbourání zámeckého hospitálu a po vyuhlení znovupostavení v téměř stylu“.⁵⁸ Přesto dle protokolu sepsaného po prohlídce započatých stavebních prací na špitálu dne 6. října 1953 v Okresním stavebním podniku v Duchcově se zástupci dotčených orgánů KNV, ONV, MNV, muzea v Duchcově, prováděcího závodu a Průmyslového kombinátu usnesli na po-

stupu dalších stavebních úprav.⁵⁹ I nehladě na toto usnesení se situace kolem duchcovského špitálu nevyvíjela pro jeho ochranu příznivě. KNV se dozvěděl od duchcovského konzervátora Václava Kukly, že podle ústního sdělení ředitele hnědohelných dolů dr. Koudelky má dojít ke snesení špitálu.⁶⁰ Ministerstvo paliv posléze informovalo telefonicky Státní památkovou správu (SPS) Ministerstva kultury, že podle nového projektu se má špitál zbourat.⁶¹ Dr. Koudelka ze SHD se obrátil v „důvěrném“ dopisu dne 6. ledna 1954 na Ministerstvo paliv a energetiky, že „v rámci generálního plánu vývoje těžby SHR (Severočeského hnědohelného revíru, pozn. autora) počítá se s vyručením lomem cca 31 000 000 tun uhelné substance v dolovém poli Pokrok, která se většinou nachází pod městem Duchcovem v pilíři nádraží a tratě ČSD a dále pod zámeckým parkem. Má tedy dojít k vysídlení a devastování jižní polovice města Duchcova, zámeckého parku a hospitálu, který bude zasažen již v první etapě rubacích postupů směrem západ-východ“.⁶² SHD proto požadovaly zastavení opravných prací na špitálu, k čemuž skutečně došlo po meziresortních komisionálních jednáních v letech 1954–1955. Již 10. března 1955 Ministerstvo kultury oznámilo, že úprava duchcovského špitálu nebude

⁵⁶ TAMTÉŽ, dopis Stavebnímu komunálnímu podniku ONV Duchcov, 2. 7. 1953, sine pag.

⁵⁷ TAMTÉŽ, dopis A. Mertena O. Votočkovi, 1. 9. 1953, sine pag.

⁵⁸ TAMTÉŽ, dopis SHD adresovaný KNV, 8. 9. 1953, sine pag.

⁵⁹ TAMTÉŽ, protokol, 6. 10. 1953, sine pag.

⁶⁰ TAMTÉŽ, dopis KNV adresovaný Státní památkové správě Ministerstva kultury, 27. 11. 1953, sine pag.

⁶¹ TAMTÉŽ, dopis SPS adresovaný KNV, 1. 12. 1953, sine pag.

⁶² TAMTÉŽ, žádost SHD adresovaná Ministerstvu paliv a energetiky, 6. 1. 1954, sine pag.

Obr. 13. Demolice špitálu v roce 1958, MMD, Barokní památky v Duchcově (špitál a kaple sv. Barbory), S–XXXII, fotografie, nedat., sine pag.

pokračovat.⁶³ Jeho osud byl definitivně zpečetěn poté, co vláda svým usnesením č. 1310 z 25. května 1955 rozhodla, že v I. etapě výstavby dolu Pokrok bude zrušen špitál a část zámeckého parku. Ministr paliv uvolnil již částku potřebnou k dokumentaci stavby a přenesení plastik a Reinerovy fresky ze špitálního kostela.⁶⁴ Po sejmutí cenné malířské a sochařské výzdoby, jež bylo prováděno od jara do podzimu v roce 1956, měl být posléze vyňat hodnotný materiál, jako např. elektroinstalace, okna či prejzy, které měly být uplatněny na jiných stavbách v okolním regionu (obr. 12).⁶⁵ Již v dubnu 1956 však upozornila státní památkové správa, že „nový (geologický) průzkum (sonda prováděná v těsné blízkosti hospitalu – důl Pokrok) ukázal, že pod hospitalem jsou jenom výběhy uhelné sloje a že jejich výnosnost neodpovídá předpokladům, na kterých bylo rozhodnuto o odstranění hospitalu a provádění těžby v těchto

místech v blízkosti samotného města“.⁶⁶ Otázka duchcovského špitálu mobilizovala za záchranu této výjimečné památkové hodnoty i Literární noviny,⁶⁷ Československou akademii věd⁶⁸ či Klub Za starou Prahu.⁶⁹ „Jsme si zajisté vědomi velké důležitosti zvyšování těžby uhlí jak pro rozvoj našeho průmyslu tak i pro zachování dnešního stupně civilizace vůbec, přes to však věříme, že uhelné zdroje mohou být čerpány takovým způsobem, aby nedošlo ke zkáze kulturních statků. Jsme přesvědčeni, že ve stupnici civilizačních hodnot nesmí nastat okamžik, kdy uhlí nabude hodnoty větší než sebevý-

⁶³ TAMTÉŽ, dopis Ministerstva kultury odboru kultury KNV, 10. 3. 1955, sine pag.

⁶⁴ TAMTÉŽ, dopis státní památkové správy odboru kultury KNV, 12. 1. 1955, sine pag.

⁶⁵ TAMTÉŽ, dopis okresního konservátora Václava Kukly odboru pro kulturu rady KNV, 16. 4. 1956, sine pag.

⁶⁶ TAMTÉŽ, dopis vedoucího odboru kultury rady KNV Geologickému průzkumu paliv, 28. 4. 1956, sine pag.; další pochybnosti byly vysloveny v těchto materiálech – dopis státní památkové správy odboru kultury KNV, 20. 4. 1956, sine pag.; dopis vedoucího odboru kultury rady KNV státní památkové správě, 28. 4. 1956, sine pag.; dopis vedoucího odboru kultury rady KNV ředitelství SHR, 28. 4. 1956, sine pag. atd.

⁶⁷ TAMTÉŽ, dopis oddělení Kritiky a umění Literárních novin (Týdeníku pro kulturně politické a umělecké otázky) odboru kultury rady KNV, 8. 5. 1956, sine pag.

⁶⁸ TAMTÉŽ, dopis Státní památkové správy Praha ONV v Duchcově, 30. 10. 1957, sine pag.

⁶⁹ TAMTÉŽ, dopis Klubu za starou Prahu presidiu předsednictva vlády, 29. 5. 1956, sine pag.

Obr. 14. Demolice špitálu v roce 1958, MMD, Barokní památky v Duchcově (špitál a kaple sv. Barbory), S–XXXII, fotografie, nedat., sine pag.

znamnější památka“.⁷⁰ Ani přes nevoli, intervence a pochybnosti institucí či jednotlivců, z nichž nejaktivněji se ve věci obnovy špitální budovy a její adaptace na okresní muzeum angažoval odbor kultury rady KNV a státní památková správa, nepodařilo se v rozporuplné atmosféře 50. let zabránit destrukci duchcovského špitálu a s ním i části zámecké zahrady. Podle dochované dokumentace demolice špitálu probíhala ve dvou etapách v polovině roku 1958 (obr. 13–14).⁷¹ SHD naštěstí nepokračovaly v navrhovaném

⁷⁰ TAMTÉŽ.

⁷¹ TAMTÉŽ, dopis odboru školství a kultury KNV ředitelství Restaurací a jídelen n. p. Teplice, 24. 1. 1958, sine pag.; dále dopis Státní památkové správy odboru školství a kultury rady KNV v Ústí nad Labem, 8. 5. 1958, sine pag. Fotodokumentace odstřelení špitálu je uchovávána ve fondu MMD, Barokní památky v Duchcově (špitál a kaple sv. Barbory), S–XXXII, sine pag.

plánu, vypracovaném I. Milotou, který se dochoval v archivu SD, totiž v poddolování a likvidaci celého města Duchcova.⁷²

POUTO MEZI OBYVATELSTVEM A JEHO DOMOVEM

Již neexistující valdštejnský špitál v Duchcově i nadále žije v kolektivní paměti regionu, jeho odkaz a význam zůstává trvale zachován. Jeho příběh se stal symbolem devastace regionu a prostředkem sebeidentifikace místních obyvatel, jejichž životy byly a jsou ovlivňované neuváženým preferováním hodnot ekonomických nad kulturními či hospodářských nad památkovými. Snad nejlépe poselství konstrukce a dekonstrukce špitálu, které ani po padesáti letech neztratilo ze své aktuálnosti, zaznamenal odbor pro školství a kulturu oddělení kultury KNV: „*Bouráním*

⁷² SD, dolové pole Pokrok, autor I. Milota, sine pag.

Obr. 15. Rekultivace zámecké zahrady s volným prostranstvím na místě zbořeného špitálu a s výsypkou v pozadí, aktuální stav, fotografie z archivu autora.

vlastního hospitalu se narušuje nejen celek zámeckého areálu, ale je zničena i významná památka v kraji ojedinělá. (...) Hospital je pro kraj rovněž významný i jako doklad lidumilné činnosti minulých věků, totiž zaopatřování starých lidí. (...) Jako takovýto doklad je pro kraj významný, neboť se zde mohlo sledovat postupné vyvíjení se sociálních myšlenek a opatření. (...) KNV je si jistě vědomo důležitosti neustálého zvyšování těžby uhlí, přes to se však domnívá, že je možno vždy sladit zájmy hospodářské památkovými, že vrcholné památkové hodnoty uchovávané po staletí nelze bezohledně rušit. Tento názor v dnešních dnech ještě je podporován i neustále se zvyšujícím zájmem široké veřejnosti o památky a historii svého kraje. A jak všechny okolnosti nasvědčují, jsou to právě památky, které vytváří pevné pouto mezi obyvatelstvem a jejich domovem".⁷³

Je to právě toto pouto coby prostředek sebeidentifikace, který je nezbytným předpokladem pro uchování kulturních hodnot v regionu severozápadních Čech, tedy regionu, jenž se jeví v posledních desetiletích v mnoha ohledech jako problematický. Vyplývá to především z porušení sociální struktury jeho původního obyvatelstva v důsledku neblahých událostí 20. století i oktrojované prioritní profílance regionu na velkopřemyslovou výrobu.⁷⁴ Jak upozornil Jiří Kuthan, k začátku rozsáhlé devas-

tace památkového fondu v tomto prostředí došlo už v závěru druhé světové války a v době těsně následující. Po odsunech německého obyvatelstva a reorganizaci vlastnických a majetkových práv byly v pohraničních oblastech severozápadních Čech opuštěny a vydány napospas svému osudu mnohé cenné objekty. V důsledku nedostatečné údržby či nevhodného užívání se dostaly do špatného stavebního stavu a noví obyvatelé těchto území se s krajinou, do níž přišli, ihned neshlali. Trvalo dlouho, než se stala jejich přirozeným domovem. V politicky dusné atmosféře padesátých let docházelo k bezohledné likvidaci památek, často podmíněné a zdůvodňované „hospodářskými“, „politickými“ či „ideologickými“ zájmy.⁷⁵ Těmto zájmům neunikla ani otázka duchcovského špitálu, která se zejména v porevolučních devadesátých letech znovu vrátila do pozornosti místních obyvatel z řad pamětníků i nastupující mladé generace. Všem těmto bude ještě dlouho ležet na srdci zbytečná devastace duchcovského zámeckého areálu, reprezentovaná symbolikou zbořeného valdštejnského špitálu, jež doposud zůstává v kolektivní paměti nesplaceným dluhem, a následována nepříliš sofistikovanou rekultivací teritoria zasaženého těžbou, realizovanou na základě záměrně „poupravených“ geologických průzkumů (obr. 15). I tato fakta budou vždy spolehlivě popírat s oblibou prezentované „mo-

⁷³ NPÚ ú. o. p. v Ústí nad Labem, odborná spisovna, Duchcov, Hospital 1950–1965; připomínky odboru pro školství a kulturu oddělení kultury KNV k záležitosti špitálu v Duchcově, 16. 3. 1957, kráceno, sine pag.

⁷⁴ V severních Čechách na území Ústeckého a Libereckého kraje bylo v letech 1945–1989 zničeno 575 kaplí, kostelů a dalších sakrálních objektů, z toho 536 v kraji Ústeckém a 39 v kraji Libereckém, což představuje téměř polovinu z celkového počtu těchto objektů v celém

Československu. K tomuto počtu dospěli kurátoři výstavy *Zničené kostely severních Čech 1945–1989*, viz: KOLEKTIV, *Zničené kostely severních Čech 1945–1989*, katalog výstavy. Litoměřice, nedatováno, sine pag.

⁷⁵ Jiří KUTHAN, *O stavu našeho kulturního dědictví aneb Pláč koruny české*, in: *Památky a příroda* 4/1990, s. 194–195.

derní“ přístupy socialistické společnosti k památkovému fondu, jejíž režim se zcela bezpátečně snažil tyto generace přesvědčit, že v jeho pojetí „všechny zachráněné památky jsou nejen svědectvím minulosti, jsou odkazem vzájemného porozumění a souladu ekonomických potřeb a moderní péče socialistického státu i schopností dotvářet životní prostředí“.⁷⁶

RESUMÉ

THE CASE OF “HOSPITAL, DUCHCOV, CONFIDENTIAL”

The manorial hospital in the castle garden in Duchcov dating to the first third of the 18th century was a common masterpiece of top Baroque masters who in connection with the Waldsteins breathed a spirit of high French Baroque to the whole castle grounds. The hospital with the central church of Assumption of Virgin Mary was built in the years of 1716–1728 on the axis of the western facade of the main castle building in the distance of 310 metres. According to the authors' intention the building of the hospital made an important part of the whole work of art as it should have functioned as an ideological and architectural counterpoise of the castle. It was a two-winged building, in the centre of which stood the hospital church in a shape of ellipse with three smaller side chapels and a vestry. For the Waldsteins the establishment of a hospital foundation in the year of 1727 and the construction of Duchcov hospital meant a good opportunity to represent their own charitability and so they gave a considerable amount of money for building works. The result of it was a highly regarded piece of art. The life in the hospital was closely related to spiritual life, that is why the hospital also involved the chapel and the church. Its function was to care for orphans, elderly and poor people in the sense of Christian help to one's neighbours. The Waldsteins also established a pharmacy and a hospital laboratory, moreover they also provided surgical care. In the hospital should also have been treated people with minor or more serious injuries including serfs' diseases. This fact was quiet exceptional among other hospital institutions in the area of Lito-měřice. The difference between spectacular noble foundation in Duchcov and other poorer institution was obvious – they differed in the extent of provided care, in location and appearance of the hospital building. The Waldstein hospital served its original purpose for almost two hundred years. After the final departure of the Waldsteins from Duchcov the hospital was expropriated and nationalized. Although in the 40's of the 20th century started some restoration works on the hospital and the building should have served as a seat of a district museum, in the 50's a mining company demanded its liquidation due to intended opencast coal mining there. In spite of outrage, interventions and doubts of both institutions and individuals, of which the most active in the case of renovation of the hospital and its transformation to

the district museum was the department of culture at the board of Regional National Committee and also State Conservation Heritage, the efforts to save the hospital were not successful and the hospital with the part of the castle garden was destroyed. On the basis of government's decree the hospital had to be pulled down in the year of 1958 and give way to opencast coal mining which nonetheless proved to be useless due to insignificant extent of the power producing source. Before the demolition of the hospital valuable sculptural and painting decorations were saved from it. The non-existing Waldstein hospital in Duchcov lives on in a collective memory of the region, its legacy and its meaning will be preserved for ever. Its story became a symbol of devastation in this region and a mean of self-identification for local people, whose lives were and have been influenced by ill-considered preference of economic values to cultural or heritage ones.

⁷⁶ TAMTÉŽ, s. 198; citováno z tendenční socialistické expozice v přeneseném děkanském kostele Nanebevzetí Panny Marie v Mostě.